

Kaspars Zellis

 0000-0001-7562-2777

Ēriks Jēkabsons. *Latviešu virsnieki Krievijas impērijas armijā. 19. gadsimta otrā puse – 1914. gads* [Latvians – Officers in the Army of the Russian Empire. The Second Half of the 19th Century to 1914]. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 542 lpp., il. ISBN 978-9934-18-872-5

Book by Ēriks Jēkabsons, Latvians – Officers in the Army of the Russian Empire. The Second Half of the 19th Century to 1914, is a biographical data-based study of Latvians in the army of Tsarist Russia. Based on the biographies of more than 400 officers, the author reveals the social portraiture of this stratum against the background of the modernisation taking place in Russia and the formation of the Latvian national identity. The book, based on a huge amount of factual material, analyses both the Latvians' motivation for and the possibilities of building a military career in the imperial army. Contextually, many features that are characteristic not only of the Baltic provinces, but also of the entire Russian Empire, the education of officers, service, participation in wars and conflicts carried out by Russia are also revealed. The work is important not only for understanding the history of Latvia, but also reveals those issues that may be important for researchers studying the army of Tsarist Russia or the service of national minorities in the armies of other European empires.

Latvijas vēstures un kultūras stāsts par 19. gadsimta otro pusi līdz šim ir bijis koncentrēts uz nacionālās vēstures koncepta nostiprināšanu, stāstot par jaunlatviešu kustību, Atmodu, idejiskajām un kultūras norisēm, savukārt citas norises atstājot

vēstures perifērijā. Dažas tēmas ik pa laikam aktualizējas, citas savulaik cilātas vēl pirms Otrā pasaules kara. Pat par lielāko šī laika sociālo slāni – zemniecību mēs zinām gaužām maz, tas vairāk skaidrots savdabīgā tiesību un statistikas datu kokteīlī, pēc kura ir ļoti grūti iedomāties tā laika zemniecības sociālo portretu, ko tad mēģinām rekonstruēt pēc *bijušo ganiņu* autobiogrāfiskajiem darbiem. To pašu varam teikt par pilsētu sīkpilsoņiem, muižniekiem u. c. sociālajām kārtām, kuru izpēte ir bijusi vai nu fragmentāra, vai vispār nav bijusi. Jāņa Bērziņa un Vitas Zelčes pētījumi¹ ir drīzāk jāuzskata par izņēmumu, nevis likumsakarību.

Ērika Jēkabsona grāmata ir atsegusi nacionālajā historiogrāfijā jauna sociālā slāņa – latviešu izcelsmes virsnieku cariskās Krievijas armijā – detalizētu analīzi. Un, kas ir būtiski, neatraujot to no sociāli politiskajām un militārajām norisēm pašā impērijā un Baltijas guberņās. Tādējādi tas ir stāsts ne tikai par tiem latviešu puisiem, kas izvēlējās veidot militāro karjeru, bet arī par sabiedrību tā laika Latvijas teritorijā, par faktoriem, kas ļāva meklēt sociālos tramplīnus arī impērijas armijā.

Monogrāfijas mērķis, autora vārdiem, ir izzināt, kāda bija latviešu līdzdalība Krievijas armijā no 19. gadsimta otrās puses līdz 1914. gadam, skatot to caur virsnieku latviešu tautības izcelsmes prizmu: analizējot motivāciju, darbību un “nacionālā faktora lomu” virsnieku korpusā (13–14). Tēmas nozīmība tiek vairāk traktēta no nacionālā vēstures stāsta perspektīvas, atzīmējot karavīra tēla svarīgumu nacionālajā vēstures atdzimšanas stāstā, nosaucot piemērus no Eiropas valstu nacionālajiem varonības stāstiem (10–11).

Tomēr, manuprāt, uz šo aspektu var paskatīties nedaudz citādi. Lielvalstu un impēriju karavīru naratīvi būtiski atšķiras no to pakļauto tautu varonības stāstiem. Dinastiskajās impērijās karavīrs ir valdošā nama un impērijas ekspansijas un dižēnības sargs. Turpretim pakļautajās/mazajās tautās dominē varonības stāsti par sacelšanos pret impēriju, par savas kultūras un identitātes saglabāšanu.² Pat autora piesauktās Žannas d'Arkas tēls Francijas vēsturē ir vairākkārt mainījies, iedvesmojot kā katoliciskos monarhistus, tā republikāņus un nacionālistus.³ Manuprāt, būtiskāk šo mnemovēsturisko perspektīvu būtu reducēt uz

1 Jānis Bērziņš (2009). *Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets, 1900–1914*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Vita Zelče (2002). *Nezināmā: Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība.

2 Anthony Smith (1999). *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, pp. 135–138; Michael Paris (2000). *Warrior Nation: Images of War in British Popular Culture, 1850–2000*. London: Reaktion Books.

3 Michael Winock (1998). Joan of Arc. *Realms of Memory. The Construction of French Past*. Vol. 3: Symbols. Ed. by Pierre Nora. New York: Columbia University Press, pp. 433–480.

iemesliem – kāpēc cariskās Krievijas latviešu virsnieki nav atraduši vietu nacionālajā vēstures stāstā, kāpēc daži no tiem ir šajā stāstā, tēlaini izsakoties, ienesti uz latviešu strēlnieku durkļiem. Tas nemazinātu grāmatas nozīmi, arī raugoties no nacionālās vēstures rakstīšanas perspektīvas, jo monogrāfija sniedz ļoti detalizētu un analītisku pārskatu par to sociālo grupu, no kuras nāca cilvēki, kas Neatkarības kara laikā spēja uzņemties jaunās valsts armijas vadību un arī pret to cīnīties.

Iespējams, ar *nacionālo vēstures stāstu* mēs ar autoru saprotam dažādas lietas, jo ne vienmēr *historiogrāfija* un *nācijas vēstures kopaina* ir identiski jēdzieni, nereti tie var būt pat konfliktējoši. Ja ar pirmo es saprotu kritiski un analītiski izsvērtu stāstu, tad otrais ir kolektīvās atmiņas lauks, ko maina sociālpolitiskās norises, bet tikai sekundāri to ietekmē vēsturnieku darbi.⁴ Latvijas nacionālais vēstures stāsts ir vairākkārt mainījies un mainās joprojām – tomēr arvien tā centrā ir cīņa par brīvību. Kā šajā stāstā, piemēram, atrast vietu latviešu izcelses virsniekiem, kuri dienesta laikā piedalījās Krievijas impērijas koloniālajās un ekspansijas kampaņās? Iespējams, ir nepieciešams latviešu karavīra/virsnieka tēlu skatīt plašākā kontekstā, iekļaujot tajā arī 20. gadsimta nebūt ne tik viennozīmīgo problemātiku.

Grāmatas pamatā ir autora daudzu gadu garumā Krievijas un Baltijas valstu arhīvos vāktā informācija par latviešu virsniekiem cara armijā. Ērikam Jēkabsonam ir izdevies apzināt vairāk nekā 700 latviešu tautības virsnieku, uz kuru biogrāfiskajiem datiem arī balstās pētījums. Autors gan norāda, ka vēl par 120–140 virsniekiem nav izdevies atrast precīzas ziņas, minot, ka darbu vēl iespējams papildināt pēc padziļinātas izpētes (18). Pētījuma hronoloģisko ietvaru noteikušas 19. gadsimta otrās puses Krievijas militārās reformas, kas sakrīt ar laiku, kad veidojās latviešu nācija, un 1914. gads ar Pirmā pasaules kara sākumu, kas strauji mainīja gan armijas raksturu, gan arī virsnieku korpusa komplektācijas kārtību (16).

Darba pirmajā nodaļā Ēriks Jēkabsons ilustrējis gan analizējamā perioda priekšvēsturi, sniedzot ziņas par pirmajiem latviešu virsniekiem vēl t. s. rekrūšu laika armijā, gan aplūkojis reformas un virsnieku skolu tīkla radīšanu 19. gadsimta 60./70. gados, kas arī latviešu jauniešiem deva iespēju izrauties no zemnieku kārtas. Historiogrāfijā ir uzsvērtā gan šo t. s. Miļutina⁵ reformu nozīme Krievijas armijas modernizācijā, gan tās analizētas kā politisks instruments – vienotas

4 Skat., piem., James V. Wertch (2004). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 43–46; Jay Winter (2006). *Remembering War: The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press, pp. 5–6.

5 Dmitrijs Miļutins (1816–1912) – krievu ģenerālfeldmaršals, Krievijas kara ministrs (1861–1881).

patriotiskas nācijas veidošanā, kuras mērķis bija pārvarēt sociālo, kultūras un politisko plaisu starp nelielo rietumnieciski noskaņoto eliti un zemnieku masu, kā arī izlīdzināt pienākumus un iespējas, kas pastāvēja starp dominējošajiem krieviem un citām impērijas tautām.⁶

Karaskolu (junkurskolu) un garīgo semināru (īpaši latgaliešu jauniešiem) nozīmi kopējā vēstures stāstā nereti līdz pat mūsdienām aizēno jūrskolas vai skolotāju semināri un par pirmajām vispār aizmirsts. Nodaļā autors atsedz gan dažādās motivācijas, kas mudinājušas cilvēkus izvēlēties militāro karjeru, gan arī grūtības un augstos atlases principus, kas valdījuši šajā laikā karaskolās. Tāpat ir parādītas arī miera laika dienesta īpatnības tā laika armijā. Ēriks Jēkabsons noraida uzskatus par Krievijas armijas virsnieku neprofesionalitāti, morālo izlaidību u. c. negācijām, kas, viņaprāt, ir nepamatoti un ar politisku konotāciju (142).

Iespējams, ka šādu uzskatu pamatā ir arī pašu krievu virsnieku atstātās piezīmes un memuāri, ko nekritiski pieņēmuši arī vēsturnieki. Amerikāņu vēsturnieks Rodžers Rīss, rakstot par krievu virsnieku nesagatavotību, slinkumu, alkoholismu un citām negācijām, lielā mērā balstās uz viņu atstātajām atmiņām. Šis autors atmiņas nav mēģinājis interpretēt, vadoties pēc paša izdarītajiem secinājumiem, ka Krievijas armijas virsniecībā līdz pat revolūcijai 1918. gadā pastāvēja pretrunas starp dižciltīgas izcelsmes virsniekiem, kuri dienestu armijā uzskatīja par aristokrāta goda lietu, un tiem virsniekiem, kuri nāca no citām kārtām.⁷ Citējot ģenerālleitnanta Anatolija Rozenšilda fon Paulina (1860–1929) rakstīto par Rīgā bāzētās 29. kājnieku divīzijas vadības pārņemšanu neilgi pirms Pirmā pasaules kara, nekritiski tiek atzīmēts, ka viens no šīs divīzijas virsniecības trūkumiem bijis tas, ka tajā bijuši “vāji izglītoti un slikti audzināti vienkāršas izcelsmes latvieši”.⁸

Otrajā nodaļā autors apkopojis savākto materiālu par latviešu virsnieku dalību dažādos militāros konfliktos. No britu vēsturnieka Erika Hobsbauma klasiskā darba “Impēriju laikmets” izriet, ka tā laika impēriju armijās mirt kaujas laukā varēja retāk nekā fabrikā vai ogļu šahtā, taču vairāk par ienaidnieka lodēm armijas apdraudēja slimības un epidēmijas. Tomēr Hobsbaums arī atzīmējis, ka to nevar attiecināt uz Krieviju un tās kariem pret Turciju un Japānu,⁹ kam klāt jāskaita Krievijas ekspansija Vidusāzijā un Krievijas–Ķīnas karš (1900–1901). Līdz ar to latviešu virsnieku iesaistīšanās karadarbībā bija daudz plašāka, nekā

6 Gregory Vitarbo (2007). Nationality Policy and the Russian Imperial Officer Corps, 1905–1914. *Slavic Review*, 66 (4), pp. 682–701.

7 Roger R. Reese (2019). *The Imperial Russian Army in Peace, War, and Revolution, 1856–1917*. Pittsburg: University Press of Kansas.

8 Ibidem, 301.

9 Eric Hobsbawm (1989). *The Age of Empire: 1875–1914*. New York: Vintage Books, pp. 305–307.

ierasts domāt. Arī tas, ka latviešu virsnieki kā brīvprātīgie devušies uz Transvālu Dienvidāfrikā, lai iesaistītos Krievijas cīņā pret Britu impēriju 1900. gadā, ir līdz šim historiogrāfijā nezināms fakts.

Kā svarīgu Ēriks Jēkabsons min ne tikai latviešu virsniecības militāro prasmi attīstību, augstāku dienesta pakāpju iegūšanu utt., bet arī saikni ar latviešu sabiedrību, kas par notiekošajiem militārajiem konfliktiem, kā arī par sabiedriski politiskajiem procesiem uzzinājusi no šo virsnieku rakstiem latviešu avīzēs (213). Es domāju, ka šī ir perspektīva tēma, lai izanalizētu, ko un kā par pieredzi Krievijas karos rakstīja latviešu virsniecība un cik lielā mērā viņu presē publicētā informācija ietekmēja tā laika sabiedrisko domu. Jau minētajā Rīsa darbā tiek atzīts, ka virsniecība arī pēc reformām Krievijas armijā bija konservatīva, tā nedistancējās no norisēm sabiedrībā, tikai “progresīvi liberālās” aprindas esot distancējušās no armijas.¹⁰ Manuprāt, būtu interesanti šo tēzi pārbaudīt arī latviešu virsniecības kontekstā.

Armija šajā laikā bija instruments, ko varēja vērst ne tikai pret ārējiem, bet arī iekšējiem varas ienaidniekiem, tāpēc būtiski, ka Ēriks Jēkabsons analizē virsnieku iesaisti 1905. gada revolūcijas norisēs – no piedalīšanās nemieru apspiešanā līdz revolūcijas aktīvai atbalstīšanai, atzīstot, ka šī problēma ir komplicēta un ne vienmēr var tikt reducēta kā pretnacionāla vai reakcionāra. Tam var piekrist, bet paliek atklāts jautājums: kā revolūcijas norises ietekmēja/neietekmēja latviešu sabiedrības attieksmi pret armiju un sekojoši arī pret tiem, kas savu dzīvi vēlējās saistīt ar dienestu cara armijā? Lasot grāmatu, var rast dažas norādes uz šīs problēmas aktualitāti virsniecības aprindās, taču sabiedrības attieksmju gammu atklāšana saistībā ar dienestu cara armijā vēl gaida savu pētnieku. Tas, ka latviešu virsnieku skaits pieauga pēc 1907. gada, rada jautājumus arī par sabiedrības attieksmi pret armiju. Iespējams, tā laika kreiso aprindu diskursi – armijas uzskatīšana par patvaldības balstu – nebūt nebija tik izplatīti un noturīgi sabiedrībā?

Grāmatas trešajā nodaļā vēstīts par virsniekiem pēc asiņainā krievu–japāņu kara un 1905. gada revolūcijas līdz Pirmajam pasaules karam. Šajā posmā notika Krievijas armijas un karaskolu modernizācija, uz vēstures skatuves uznāca jauna virsnieku paaudze, kas aktīvi piedalījās gan Pirmajā pasaules karā, gan Krievijas revolūcijās un pilsoņu karā, gan Latvijas Neatkarības karā. No grāmatas uzzinām, ka 1914. gadā armijā kalpoja 420–460 latviešu virsnieki, no tiem vairāk nekā simts piederēja augstākai virsniecībai – viņiem bija ģenerāļu, pulkvežu vai apakšpulkvežu pakāpes (313). Nodaļā autors analizē militārās izglītības iestādes, izmaiņas virsnieku izglītībā un dienestā, pievēršoties veiksmīgākajām karjerām, tāpat runājot arī par disciplīnas un citām problēmām.

¹⁰ Reese 2019, 151–172.

Ceturtā nodaļa veltīta grāmatas varoņu sociālajam portretam, saistot to ar nacionālās piederības jautājumu. Autors izšķir divas grupas: virsnieki, kas saglabāja radniecības saites ar tuviniekiem Krievijas impērijas Baltijas provincēs un tur notiekošajiem procesiem, un tie, kuriem vairāk par latvisko izcelsmi nekāda sakara ar dzimteni vairs nebija. Jāsaprot, ka tā laika armijās, turpinot pamatskolā iesākto pavalstnieka veidošanas procesu, no vienkārša lauku iedzīvotāja veidoja impēriskas nācijas patriotu.¹¹ Krievija šajā jomā nebija izņēmums, pat vācbaltiešu izcelsmes virsnieki sociāla un politiska izdevīguma dēļ nereti pārkrievojās, nevēlēdamies palikt piederīgi privileģētam, bet tomēr Krievijas impērijas nomales dižciltīgo slānim. Līdzīgi rīkojās arī latviešu virsnieki, un šādu izvēli ietekmēja gan vēlme sociāli atdalīties no savas kārtas, gan sadzīviski apstākļi – dienests un dzīvesvieta Iekškrīvijā, laulība ar savam slānim atbilstošu partneri u. c. Vienlaikus latviešu virsnieku vidū pastāvējusi arī pretēja tendence – saglabāt savu identitāti, iesaistīties nacionālās organizācijās, just līdzī norisēm dzimtenē – tātad stratēģijas bija dažādas. Jautājums varētu būt par to, kuras no tām bija dominējošas un kādi faktori tās noteica.

Izdevumā iekļautas arī īsas biogrāfiskas ziņas par aprakstītajiem virsniekiem, karaskolu beigušo latviešu saraksti un ilustrācijas, kas organiski papildina grāmatas saturu, palīdzot arī lasītājam orientēties daudzo varoņu dzīves gaitās.

Ērika Jēkabsona darbs ir nozīmīgs pētījums Latvijas vēsturē, sniedzot papildus izpratni par norisēm mūsu zemē pirms Pirmā pasaules kara, to Eiropas norišu kontekstā, kur imperiālo armiju loma un t. s. “maztautu” nacionālās pašapziņas jautājumi aizvien ir izpētes fokusā. Tepat vēl maza replika: vēstures grāmatas mēdz būt arī katalizators citu pagātnes pētījumu (*past studies*) veikšanai. Jācer, ka šis izdevums mudinās jaunos vēsturniekus pievērsties “pusaizmirstajam” laikmetam, bez kura tomēr pilnībā nav izprotamas tās 20. gadsimta norises, kas atrodas uzmanības centrā mūsdienās. Ja jautājumu, kas rodas, izlasot grāmatu, ir daudz vairāk, nekā tos varētu ietilpināt recenzijā, tas nenoliedzami liecina par darba nozīmību, kas motivē nākotnē meklēt atbildes uz šiem jautājumiem. Jāatzīmē, ka ne mazāk svarīgs ir arī jautājums par latviešiem, kuri cariskās Krievijas armijā dienēja kā vienkārši karavīri. Šo jautājumu sākusi pētīt Anita Čerpinska,¹² tomēr tas nav skatīts *longue duree* perspektīvā, kaut vai 19. gadsimta robežās.

Daži aspekti, manuprāt, varēja kvalitatīvi papildināt grāmatas saturu. Iespējams, ka tos autors ir paredzējis izvērst rakstos, kas būtu adresēti ne tikai latviešu lasītājam. Domāju, ka grāmata būtu ieguvusi plašāku skatījumu, ja autors

11 Hobsbawm 1989, 304–305.

12 Anita Čerpinska (2020). Karavīru dēli 18. gadsimtā un 19. gadsimta pirmajā pusē Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos. *Latvijas Arhīvi*, 1, 88.–118. lpp.

būtu analizējis arī historiogrāfiju un jaunākās atziņas par pašu cariskās Krievijas armiju. Lasītājam būtu vērtīgi uzzināt, vai ir pētīta citu cariskās Krievijas tautu (somu,¹³ igauņu, armēņu utt.) iesaistīšanās impērijas armijā un kādas ir kopīgās/atšķirīgās tendences to vērtējumā. Būtu interesanti arī uzzināt, cik plaši ir pētījumi par līdzīgām problēmām citu tā laika impēriju – Austroungārijas, Lielbritānijas, Francijas un Vācijas armijās.¹⁴ Tas palīdzētu lasītājam saprast, cik svarīgs un novatorisks ir šis darbs kopējā historiogrāfijas laukā, parādītu iezīmes un problēmas, kas ir kopējas vai krasi atšķirīgas citu tā laika impēriju armijās un noteiktu nacionālo grupu vēsturē.

© 2024 Kaspars Zellis, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

-
- 13 J. E. O. Screen (1981). Finnish Officers in the Russian Army and Navy During the Autonomy Period (1809–1917). *Migration-Muuttoliike*, 8 (4), pp. 3–10.
- 14 Piem., Istvan Deak (1990). *Beyond Nationalism: A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*. Oxford: Oxford University Press; Peter C. Appelbaum (2022). *Habsburg Sons. Jews in the Austro-Hungarian Army 1788–1918*. Boston: Cherry Orchard Books.